

Een alfabetisch geordende lijst van termen m.b.t.

BEELDSPRAAK, STIJLFIGUREN, RIJM, METRUM, VERSBOUW & VERHAALANALYSE

voor havo, vwo en gymnasium

ab ovo

term uit de verhaalanalyse; wanneer een verhalende tekst begint met een inleiding, een voorgeschiedenis, waarna de eigenlijke handeling op gang komt, spreekt men van een compositie ab ovo.

acrostichon

een gedicht waarvan de beginletters (van alle regels of van de eerste regel van een strofe) een naam vormen. Meestal vormen die beginletters (verticaal gelezen uiteraard) de naam van degenen over wie het gedicht gaat. Het bekendste acrostichon is het Wilhelmus: de beginletters van de 15 strofen vormen samen de naam WILLEM VAN NASSOV. De laatste strofe begint dus met een 'v' ('Voor God wil ik belijden', etc.) De naam NASSOV spreken we uiteraard uit als [Nassau] Vroeger kon het teken V dus ook gebruikt worden waar wij nu het teken U gebruiken.

acconsonantie of medeklinkerrijm

bepaalde rijmsoort: alleen de slotmedeklinkers van de beklemtoonde lettergrepen rijmen op elkaar. (Zie r. 3 en 4 van het volgende fragment)

*Een duivenveeren hemel weerspiegelt in de zee,
Blauw licht verdampt tussen hemel en stiller hemelbeeld.*

*Ter ene en andre zijde rondt zich de kling der kust
Naar een vervloeden einder van zee, lucht, land en mist.*

(J.C. Bloem.)

alexandrijn

een versregel die bestaat uit 6 jamben

*De Zee, de Zee, klotst voort in eindeloze deining,
De Zee, waarin mijn Ziel zich-zelf weerspiegeld ziet.*

(Willem Kloos)

Vondel maakte in zijn drama's ook vaak gebruik van de alexandrijn. De beroemde opening van zijn toneelstuk *Gijsbrecht van Aemstel* luid aldus:

*Het hemelse gerecht heeft zich ten langen leste
Ontferremt over mij en mijn benauwde veste* (= vesting die in 't nauw is gebracht)

N.B. Om het jambisch metrum te handhaven moest Vondel aan 'ontfermd' een lettergreep toevoegen: 'ontferremd'; we noemen de invoeging van een extra lettergreep **epenthesis**.

allegorie

een het gehele literaire werk (een gedicht, een prozawerk, een toneelstuk) volgehouden **metafoor** of personificatie.

Een bekende allegorie is *Jan, Jannetje en hun jongste kind* van de 19^e-eeuwse schrijver Potgieter. Daarin vertegenwoordigen Jan en Jannetje de Nederlanders die ons land groot hebben gemaakt. Hun kinderen staan voor de verschillende 'economische dragers' van de Nederlandse samenleving: Janmaat staat voor de vloot, Jan

Contant en Jan Crediet staan voor het geldwezen, Jan Compagnie staat voor de handel met de koloniën, enz. Zij zijn personificaties van de samenleving) In dit werk, dat tevens een **satire** is heeft Potgieter scherpe kritiek op de jongere kinderen, vooral op het jongste, Jan Salie: zij personifiëren de weinig ondernemende, futloze 19^e-eeuwse samenleving.

In het hieronder staande gedicht is er sprake van een het gehele gedicht volgehouden beeldspraak: het maken van gedichten wordt vergeleken met het beklimmen op de fietsen van de Mont Ventoux. Die metafoor beheerst het gehele gedicht.

MONT VENTOUX

*Dichten is fietsen op de Mont Ventoux,
waar Tommy Simpson toen is overleden.
Onder zo tragische omstandigheden
werd hier de wereldkampioen doodmoe.*

*Op deze col zijn velen losgereden,
eerste categorie, sindsdien tabu.
Het ruikt naar dennengeur, Sunsilk Shampoo,
die je wel nodig hebt, eenmaal beneden.*

*Alles is onuitsprekelijk vermoeiend;
de Mont Ventoux opfietsen wel heel erg,
waarvoor ook geldt: bezint eer gij begint.*

*Toch haal ik, ook al is de hitte schroeiend,
de top van deze kaalgeslagen berg:
ijdelheid en het najagen van wind.*

(Jan Kal)

alliteratie

beginrijm: de eerste klank(en) van beklemtoonde lettergrepen van woorden die bij elkaar staan rijmen op elkaar.

*'t Was bladstil, en een lauwe loomheid lag
En woog op beemd en dorre wei, die dorstten;
Zwaar zeege en zonder licht een vale dag
Uit wolken, die gezwollen onweer torsten.*

(Jacques Perk)

*De koelies kermen op de zwarte kaden
Onder de Zuidchinese zomerzon,
Met plumpe zak of zware ton beladen
Eenzelfde zang van Sjanghai tot Kanton.*

(J. Slauerhoff)

allusie

een bepaalde stijlfiguur; zinnen, woordgroepen, namen in een tekst verwijzen naar bekende (passages uit) andere teksten of naar bekende figuren en/of gebeurtenissen. Vaak wordt gealludeerd op teksten uit de bijbel of de Griekse en Romeinse sagen en mythen.

Harry Mulisch maakt in zijn romans veel toespelingen voor op verhalen en figuren uit de Oudheid. In Mulisch' *Twee vrouwen* bijvoorbeeld komen veel allusies voor die betrekking hebben op de mythe van Orpheus en Euridike. In de roman 'Het dwaallicht' van Willem Elsschot wordt voortdurend gezinspeeld op het kerstverhaal.

(Het is lang niet altijd nodig om die allusies te herkennen: de lezer kan het verhaal of het gedicht meestal ook wel waarderen zonder van alle literaire of culturele toespelingen op de hoogte te zijn.

In het onderstaande fragment uit een gedicht van Greshoff wordt verwezen naar de lijfspreuk van Bredero: 'Het kan verkeren.'

*Ik houd zo van die zindelijke heren,
levende monumenten op het plein
in deze veel te heldere winterschijn:
de dominee, de dokter, de notaris,
die denken dat uw dichter niet goed gaar is,
maar 't kan verkeren!*

(J.Greshoff)

In het hieronder staande gedicht van Nijhoff wordt verwezen naar bijbelteksten.

VOOR DAG EN DAUW

*De kamer hardt de lucht niet langer van
tabak en onververste bloemenvazen,
en in de keuken vragen whisky-glazen
of de aanslag ooit nog afgewassen kan.*

*Gedenkt vorige dingen niet, gij dwazen;
'k maak alle dingen nieuw; ik zal geen man
om Jacob's zonde uitleveren ten ban;
ik ben met u; ik ben de eerste en de laatste.*

*Reeds is de werkvrouw aan het werk gegaan.
De poetsmand laat ze in de open voordeur staan.
O, merk hoe luchtiger in huis het wordt!*

*Zij poetst, buiten, het koperen naambord.
Hoe spiegelend wordt het, hoe smetteloos!
De wildernis zal bloeien als een roos!
(Martinus Nijhoff, Voor dag en dauw IV)*

als-vergelijking

vorm van **beeldspraak** die berust op overeenkomst tussen beeld en dat wat met dat beeld bedoeld wordt. Bij een metafoor staat het bedoelde (het object) er niet bij, bij een als-vergelijking wel: beeld en object worden met elkaar verbonden door (zo)als.

*De bus rijdt als een kamer door de nacht
(M. Vasalis)*

*De zon en de zee springen bliksemend open:
waaiers van vuur en zij;
langs blauwe bergen van de morgen
scheert de wind als een antilope
voorbij
(H. Marsman)*

(Vaak zijn als-vergelijkingen clichés, vaste uitdrukkingen, zoals : zo zacht als boter, eerlijk als goud, etc.)

ambigüiteit

dubbelzinnigheid: woorden hebben binnen de tekst bewust meer betekenissen: je kunt ze bijvoorbeeld tegelijkertijd letterlijk én figuurlijk opvatten. In feite wordt er een spel gespeeld met de taal. Zie onder **woordspeling**

amfibrachys

bepaalde versvoet, bestaande uit resp. een onbeklemtoonde, een beklemtoonde en een weer een onbeklemtoonde lettergreep.

*Wij komen ter wereld met rouw, uit de graven;
met rouw die gepast is, omdat wij nog dood zijn.*

(Jan Hanlo)

*O krinklende winklende waterding
met 't zwarte kabotseken aan
wat zien ik toch geren uw kopken flink
al schrijvende op 't waterke gaan!*
(Guido Gezelle)

N.B. De laatste regel moet gelezen worden als:
al schrijvend' op 't waterke gaan, dus is er sprake van **elisie**.

*De herdertjes lagen bij nachte
Zij lagen bij nacht in het veld.*

anapest

bepaalde versvoet, bestaande uit achtereenvolgens twee onbeklemtoonde en een beklemtoonde lettergreep.

*In de schaduw der zwellende zeilen verborgen
Voor de maan, die de mast op de wateren mat,
In de slaap van het licht, tussen avond en morgen,
Stond ik, slaaploos, ter reling van 't reilend fregat.*
(Geerten Gossaert)

anticlimax

bepaalde stijlfiguur: een opsomming waarbij de delen in kracht afnemen, of die aan het eind niet het verwachte hoogtepunt brengt.

Een gedicht van Paul van Ostayen met een anticlimax:

SPLEEN POUR RIRE

*Het meisje dat te Pampelune geboren
tans te Honoloeloe woont
en in een rode lakkooi gevangen houdt
een kobaltblauwe papegaai
-zij schilderde hem met Ripolinkoeleuren
zoals gezeid de veren blauw
de snavel en de poten geel-
het meisje van Pampelune te Honoloeloe
om haar hoge hals heeft een krans
van purperen anemonen
op haar opalen borst kleine barokkorallen
en om haar dijen niets
(Vogelveren dorsten haar dijen niet te dragen
zo zeer dun haar dunne dijen)
dit pampeluner meisje dat te Honoloeloe woont
ken ik niet*

antithese

bepaalde stijlfiguur: naast elkaar plaatsing van tegenstellingen.

*Op school stonden ze op het bord geschreven,
Het werkwoord hebben en het werkwoord zijn;
hiermee was tijd, was eeuwigheid gegeven,
de ene werkelijkheid, de ander schijn.*
(Ed Hoornik)

*zij slaapt, de ree slaapt met de slang.
hoe kort de nacht,
hoe kort is het respijt dat mij nog scheidt
van hartstocht en verwijt.
want hel en hemel,
vrede en venijn,
zullen als zij ontwaakt weer wakker zijn
en woeden, heel den dag, in blinden samenhang*
(H.Marsman)

*Men begint met het leven te aanvaarden
en eindelijk aanvaardt men de dood*
(J.C.Bloem)

antimetrie

een afwijking van het metrum, meestal van het jambisch metrum . Antimetrie komt het meeste voor (en is het opvallendst) aan het begin van een versregel, wanneer een jambe plaats maakt voor een trocheus.

*Vroeger toen 'k woonde diep in 't land
Vrat mij onstilbaar wee
Zoals een gier de lever, want
Ik wist : geen streek geeft mij bestand.
En 'k zocht het ver op zee.*
(J.Slauerhoff)

(In de eerste twee versregels is de eerste versvoet een trochee, verder zijn alle versvoeten jamben. N.B. Er is is in de tweede versvoet en de vierde versvoet van de eerste versregel sprake van elisie, net als in de eerste versvoet van de vijfde versregel.)

apokoinou

bepaalde stijlfiguur: een woord(groep) aan het einde van de versregel kan op twee manieren worden gelezen: of als een zelfstandig zinsdeel of als een deel van een zinsdeel waarvan de rest in de volgende versregel staat.

*oud de tijd en vele vogels sneeuwen
in de leegte in de verte
wordt men moe en de stemmen
staan stijf om zelfs de zuiverste lippen*
(Lucebert)

(Er kan hier gelezen worden: vogels sneeuwen in de leegte, maar ook: vogels sneeuwen.
'In de verte' kan je lezen in combinatie met 'in de leegte', dan is er een opsomming: 'vogels sneeuwen in de leegte (en) in de verte', maar 'in de verte' kan ook syntactisch betrokken worden bij 'wordt men moe'; dus: (in de leegte) in de verte wordt men moe.

aposiopese

Een stijlfiguur die ook wel **verzwijging** of **reticentie** wordt genoemd: de dichter breekt opzettelijk een zin af; de lezer moet hem verder maar aanvullen.

*Het klein hoefblad hield ik vroeger
scherp in de gaten. Wanneer, waar,
of het al. Ook de kale witte klaver
en later de rode met de roestplekken.*
(uit: Lente, van Anna Enquist)

arcadische poëzie

poëzie waarin het landleven wordt verheerlijkt en gesteld t.o. het verdorven stadsleven. Het genre was populair in de Renaissance (P.C. Hooft schreef het arcadische toneelstuk *Granida*) Veel arcadische poëzie wordt bevolkt door herders, vandaar dat we t.a.v. arcadische poëzie ook wel spreken van **pastorale** of **herdersdicht**.

assonantie

bepaald soort rijm; klinkerrijm: alleen de klinkers van de beklemtoonde lettergrepen rijmen op elkaar, niet de daaropvolgende medeklinker(s). Assonantie is een soort halfrijm, net als

acconsonantie.

Assonantie komt zowel voor aan het eind van de versregel (eindrijm met assonantie) als binnen de versregel (binnenrijm met assonantie).

*Ik heb een man gezien. Hij heeft geen naam.
Geef hem ons aller vóórnaam bij elkaar.
Hij is de zoon van een vrouw en een vader.
Zodra de rode zon is opgegaan
gaat hij de stad in. Hij komt langs mijn raam.
De avond blauwt, hij komt er weer vandaan.*
(Martinus Nijhoff)

*Lang rolt, een bol van klank, de knal van 't schot
Bonzend van wand tot wand, 't gebergte rond*
(J.A. dèr Mouw)

asymmetrie

opsomming van ongelijkwaardige elementen; deze opsomming heeft een humoristisch effect. Als de asymmetrie onbedoeld is, voortvloeit uit slordigheid of onvermogen, dan is er uiteraard sprake van een stijlfout.

Hij droeg bruine kraakschoenen, een pet bóven, een wrat óp, kraalogen ín, en een grote parelachtige dasspeld ónder z'n gezicht.
(Henriëtte van Eyk)

*Zijn goudblonde lokken en knevel,
Zijn geestvolle neus en mond,
Zijn vergeetmij nietblik, zijn tenorstem
En zijn New-Foundlandse hond.*
(Piet Paaltjens)

Er zijn verschillende soorten auto's. Ik noem o.a. de vrachtauto, personenauto, oorlogsauto, speelgoedauto, auto van verleden jaar, auto van voor de eerste wereldoorlog en de kapotte auto. (Remco Campert)

Te koop: witte bruidsjapon met sleep en een straalkachelkje, Kerkstr. 2, Middelburg.

(De combinatie van een bruidsjapon met een straalkachelkje is hier een stijlfout: de opsteller van deze krantenadvertentie zal er geen humoristische bedoelingen mee hebben gehad...)

asyndetische vergelijking

beeldspraak die berust op overeenkomst; net als bij de als-vergelijking wordt niet alleen het beeld genoemd, maar ook het bedoelde, het object. Alleen worden beeld en object niet verbonden door (zo)als of een werkwoord als schijnen of lijken.

Kom, leg uw hand op dit papier ,mijn huid
(Leo Vroman)

*De morgenlucht is een bezoedeld kleed
een bladzij met een ezelsoor
een vlek*
(H. Marsman)

*Het graf was zo klein, een zwarte wig grond
In het fonkelend groen als een smalle wond.*
(M.Vasalis)

asyndeton

term die aangeeft dat er tussen de delen van een opsomming (**enumeratie**) geen verbindingswoord (bijvoorbeeld 'of' '/' 'en') staat.

*Ik zocht in zeeën, bossen, bergen, dromen,
Nimmermeer rustig tot de plek gekomen,
Waar zij verborgen als een bloesem was
Onder 't in lange herfst gewoekerd gras.*
(J.Slauerhoff)

auctoriaal perspectief

term uit de verhaalanalyse; het verhaal of de roman wordt verteld vanuit het perspectief (gezichtspunt, standpunt) van een alwetende verteller die soms als 'ik' in het verhaal een klein rolletje speelt, maar meestal alleen als onzichtbare 'regisseur' de touwtjes in handen heeft.

Enige kenmerken van de auctoriale vertelwijze:

1. de (afwezige) verteller staat boven de handeling en de optredende personages;
2. hij kan d.m.v. flashbacks en flashforwards de handeling onderbreken;
3. hij kan commentaar geven op de handelingen en de karakters van de verhaalpersonages.

ballade

1. gedicht bestaande uit 3 strofen van meestal 8 regels en een 4e strofe bestaande uit 4 regels die wat de eerste woorden betreft de herinnering bewaart aan de oude rederijkersballade, waarvan de laatste strofe altijd begint met 'Prince' (de prins was de titel van de beschermheer van een rederijderskamer. Een ander kenmerk van de (rederijkers)ballade is dat elke strofe eindigt op een (nagenoeg) gelijke regel. (zie hieronder 'Het stenen kindje')

2. een lang strofisch gedicht waarin op eenvoudige wijze een romantisch verhaal wordt verteld. Ze worden ook wel volksballaden genoemd. Een bekend voorbeeld is 'Het lied van heer Halewijn'. Zie bespreking ervan bij volksballade

beeldspraak

een stijlmiddel: het gekozen woord of de uitdrukking moet niet letterlijk genomen worden, maar is gekozen op grond van een overeenkomst of een andere relatie met wat er 'eigenlijk' bedoeld wordt.

De soorten beeldspraak die berusten op overeenkomst: **als- vergelijking, homerische vergelijking, asyndetische vergelijking, metafoor, personificatie, allegorie, synesthesie.**

De beeldspraak die berust op een andere relatie dan die van overeenkomst heet **metonymia**. Binnen de metonymia onderscheiden we nog de **pars pro toto**.

beginrijm

zie bij **alliteratie**

binnenrijm

rijm binnen de versregel; zowel **volrijm** als **halfrijm** kunnen als binnenrijm optreden.

*Lang rolt, een bol van klank, de knal van 't schot
Bonzend van wand tot wand, 't gebergte rond:
Het dier, door 't vals onzichtbare gewond,
Kruipt, om de rand, in scheef verlichte grot;*
(J.A. dèr Mouw).

blanke verzen

rijmloze verzen, d.w.z. gedichten zonder eindrijm; er kunnen binnen de versregel wel allerlei soorten rijm voorkomen, zoals assonantie, alliteratie etc.

*Haast je niet. De tijd vergaat wel
en al vergaat hij niet,
je hebt de wereld aan jezelf,
je hebt het leven aan jezelf
en de dood is als een dier
achter je, in je, naast je.
Haast je niet. De tijd vergaat wel
en de dood is als een deur,
die je kunt opendoen.
Leef niet het rechte der oplossingen na.
Sta niemand na.
Spreek echter. Sommigen willen weten
wat er te zien valt.*

(Hans Andreus)

bombast

gezwollen, hoogdravende taal

Een voorbeeld van bombastische beeldspraak uit de Twentsche Courant Tubantia van 4 juni 2004 n.a.v. het feit dat de voetbalclub Heracles geen kans had gezien in de eredivisie te komen:

'Het mislopen van promotie naar de eredivisie boorde een gat in het Heracles-hart van Peter Reekers.'

(Natuurlijk is de waardering voor bombast erg subjectief. Voor iemand die niet in Almelo woont en geen supporter van Heracles is de formulering bombastisch, voor de Amelose Heracles-fan is de formulering treffend.)

De moderne lezer staat ver af van de 19^e- eeuwse bombast van iemand als Da Costa, die n.a.v. de toen moderne vindingen trein en stoomboot het volgende schrijft:

*'Een nieuwe loopkring is voor heel deze aard begonnen!
Uit kool- en ijzermijn ontsprongen haar de bronnen
Van snelheid, macht en licht. (...)
Het zeegevaarte voelt zijn ingewanden leven,
En roept geen drijfkracht meer van buiten, om te zweven.
Ja meer! De vrije zee, waarin de stoomboot zwemt,
En 's aardrijks vaste korst in ijs 'ren band geklemd,
Waarop de spoortrein gonst, wedijveren met elkander.*

(Isaïc da Costa)

chiasme of kruisstelling

bepaalde stijlfiguur: twee bij elkaar horende zinnen of zinsdelen vormen wat de woordvolgorde betreft elkaars spiegelbeeld.

*'Dat wij allen
aan dit leven kleven
lijk een oester aan haar schelp,
lijk aan den tepel der leeuwin
de weke welp
doet mij dat beven?'*

(Marnix Gijsen)

*Denkend aan de dood kan ik niet slapen,
En niet slapend denk ik aan de dood,
En het leven vliet gelijk het vlood,
En elk zijn is tot niet zijn geschapen.*

(J.C. Bloem)

climax

bepaalde stijlfiguur: een opsomming waarvan de delen in kracht toenemen.

Climax is dus stijging naar het hoogtepunt; na het hoogtepunt kan een anticlimax volgen, zoals in het onderstaande gedicht van Willem Wilmink.

DE HEILIGE JOHAN

*eens toen ik in floodlight
voetballers een doelpunt
zich spinnen zich bewegend
als elven over het gras,
wist ik dat uit deze hoek
de verlosser op handen was.*

*en zie: Johan Cruyff de danser
de faun de adelaar
der dalen*

*maar toen we zijn bergrede kwamen halen
had hij het over belasting betalen
(Willem Wilmink)*

continue vertelwijze

term uit de verhaalanalyse; als een verhaal verteld wordt zonder grote sprongen in de tijd (van heden naar verleden of omgekeerd) en er ook geen sprake is van opvallende perspectiefwisseling is er sprake van continue vertellen. Zijn er wel opvallende sprongen in de tijd en/of opvallende perspectiefwisselingen, dan is er sprake van discontinue vertelwijze.

cyclische compositie

term uit de verhaalanalyse; de roman of het verhaal is zodanig opgebouwd, dat het begin en het eind ervan identiek zijn of elkaar a.h.w. spiegelen. Zie ook onder post rem.

dactylus

een **versvoet** bestaande uit resp. een beklemtoonde en twee onbeklemtoonde lettergrepen.

De laatste dactylus hoeft niet 'volledig te zijn: soms komt er na de eerste beklemtoonde lettergreep slechts één onbeklemtoonde lettergreep (zie r. 2 van het gedicht van Potgieter), soms zelfs eindigt de versregel met de beklemtoonde lettergreep. (Zie r. 1,2 en 3 van Potgieters vers.)

*Grauw is uw hemel en stormig uw strand,
naakt zijn uw duinen en effen uw velden,
u schiep natuur met een stiefmoedershand.
Toch heb ik innig u lief, o mijn land.
(E.J. Potgieter)*

*Waai om mijn slapen, o wind van het Zuiden,
Laat mij niet los.
Zie hoe 'k u wacht als de jongste der bruiden,
Bleek in mijn dos.
(J.C. Bloem)*

discontinue vertelwijze

term uit de verhaalanalyse; zie onder **continue vertelwijze**.

Dissonant

Wanklank; eigenlijk. term uit de muziekleer.

In poëzie gebruikt de dichter klanken die onwelluidend klinken in de context van klanken, veelal om een schokeffect te weeg te brengen; soms met een ironische bedoeling.

Aan Betsy

*Het heug mij als de dag van gisteren. Op het mos
In hartveroverend achteloze houding lag
Uw rijzige figuur, wijl de anderen het Bosch
doordwaalden. 't Was een vreeslijk heete dag*

*Gij hield mijn veldflesch aan uw rozelijpjes, droog
Van 't lachen. Diep-gemoedlijk, als wen de avondklok
Door 't dal luidt, klonk het in uw keel. En zacht bewoog
Uw zoete strot zich op en neer bij elken slok.
(Piet Paaltjens)*

Distanzstellung

bepaalde stijlfiguur: woorden of woordgroepen die syntactisch bij elkaar horen (bijv. onderwerp en persoonsvorm) worden van elkaar gescheiden. Soms wordt een zinsdeel herhaald, opdat de lezer het verband blijft zien, zoals in het eerste voorbeeld. In de voorbeelden zijn de zinsdelen die bij elkaar horen onderstreept.

*Ik die bij de sterren sliep en 't haar der ruimten droeg
als zilveren gewei, en 't stuifmeel der planeten
over den melkweg blies en in de maan gezeten
langs 't grondelooze blauw der zomernachten voer,*

*ik ben beroofd en leeg, mijn schepen zijn verbrand.
(H. Marsman)*

*Der dingen dove dek hebt gij genomen,
Het donkre leven dat de steden vult,
Den winterwind die klaagt door dorre bomen,
Ten sluier die uw eeuwgen glimlach hult
(P.C. Boutens)*

*Tot dorte en ledigheid verviel
dit trots begin, en onvermogen,
met boven alles uitgetogen
de eenzaamheid der mensenziel
(J.H. Leopold)*

distichon

een **strofe** van twee regels; een gedicht kan uit uitsluitend distichons bestaan.
Een voorbeeld van een gedicht met disticha:

TWEE VRIENDEN

*De maan maakt den nacht tot een sneeuw wit veld.
Een man heeft zijn vriend van zijn leven verteld.*

*er is door dit spreken een wonder gebeurd:
hun harten zijn zoozeer eender gekleurd*

*dat de een als hij soms naar den ander ziet
bij zichzelf zegt: ben ik dat niet?*

*een vrouw; nog een vrouw; een verterend gemis.
het is alsof alles ten einde is:*

*want één hart blijft thuis en één gaat op reis
maar geen van twee vindt het Paradijs.
(H. Marsman)*

dubbelrijm

bepaald soort rijm; rijm waarbij niet één maar twee beklemtoonde lettergrepen op elkaar rijmen (met eventueel daarop volgende onbeklemtoonde lettergrepen).

*Door de avond die sneeuw, die dromenval...
O, 'k dwaal nu door een wonderrijk-
Wellicht dat je niet komen zal,
Maar dat is juist zo wonderlijk.
(A. Roland Holst)*

*Een zekere Achmat in Bagdad
Lag plat met z'n gat op z'n badmat.
Zo las hij z'n dagblad
En iedereen zag dat,
't Is raar, maar in Bagdad daar mag dat!
(Alex van der Heide)*

dynamisch vers (of vrij vers)

gedicht zonder vaste strofelenkte en zonder eindrijm en metrum. Ook de lengte van de versregels varieert sterk. Dynamische verzen werden veel geschreven door expressionisten als Marsman en experimentelen als Lucebert en Elburg.

BERLIJN

*De morgenlucht is een bezoedeld klee
een bladzij met een ezelsoor
een vlek*

*de stad
een half ontverfde vrouw*

*maar schokkend steigert zij de hemel in
als een blauw paard van Marc in 't luchtgareel*

Berlijn

de zon is geel

(H.Marsman)

eindrijm

rijm (**volrijm** of **halfrijm**) aan het eind van de versregels.

elegie

klaaglied; het hoofdmotief van de meeste klaagliederen is de dood of het einde van de vreugde der liefde. Bekende elegieën zijn Vondels Kinder-lyck (n.a.v. de dood van zijn zoontje) en het middeleeuwse Egidius-lied. Een 20ste- eeuwse die een aantal elegieën schreef is J.C. Bloem. Een voorbeeld van een elegie:

HET GESTORVEN MEISJE

*Aan alle aanvalligheden
Vermaagschapt, een kleinood
Van ziel en lijf en leden-
Maar heeft dit ooit gebaat tegen de blinde dood?*

*O groen der eerste landen,
O dauw van voor de tijd,
Doorschenen wolkenranden-
De wereld heeft geen plaats voor zulk een lieflijkheid.*
(J.C.Bloem)

elisie

uitstoting van een onbeklemtoonde lettergreep ter wille van het metrum.

*Vroeger toen 'k woonde diep in 't land
Vrat mij onstilbaar wee
Zoals een gier de lever, want
Ik wist: geen streek geeft mij bestand,
En 'k zocht het ver op zee*
(J.Slauerhoff)

[kwoonde] i.p.v. ik woonde] en [ksocht] i.p.v. ik zocht

's Avonds gezeten op een hek
zag ik het naadren van een trek.
Op stille hoeven zonder geluid,
draafden vier ezeltjes vooruit.
Een zwarte bok met een lange baard
volgde slordig en bedaard
een troep verkleurde, maagre geiten.
(M. Vasalis)

ellips

een stijlfiguur: een zin zonder onderwerp en persoonsvorm, vaak geplaatst aan het begin van een tekst. Meestal geeft de ellips kort en bondig de plaats en/of sfeer van de handeling.

MARSMAN: HOLLAND (fragment)

De hemel groots en grauw.
daaronder het geweldig laagland met de plassen;
bomen en molens, kerktorens en kassen,
verkaveld door de sloten, zilvergrauw.
de opalen dag.

MARSMAN: VLAM

Schuimende morgen
en mijn vuren lach
drinkt uit ontzaggelijke schalen
van lucht en aarde

emblema (meervoud **emblemata**)

zinnebeeldige prent, waaronder een verklarend bijschrift, meestal een tweeregelig rijmpje, staat. Daarna volgt in de vorm van een stichtelijke of didactische gedicht een uitvoeriger commentaar op de prent.

Het genre ontstond tijdens de Renaissance. Roemer Visscher, Jacob Cats en Joost van den Vondel o.a. beoefenden het genre.

Hieronder volgt het verklarende bijschrift en het moraliserende gedicht van Jacob Cats bij een prent die een 'gepaarde' ('dubbele') voorstelt, die door twee handen liefdevol wordt vastgehouden.

Eronder staat het tweeregelig bijschrift:

*Niets kan beter passen
Dan wat tezamen is gewassen (= gegroeid)
Het daaronder staande gedicht is een loflied op het trouwe liefdespaar:
'Als van twee gepaarde schelpen
D'ene breekt ofwel verliest,
Niemand zal u kunnen helpen,
Hoe men zoekt, hoe nauw men kiest
(Jacob Cats)*

'Daarom, zegt Cats verder, is het eerste huwelijk, gebaseerd op trouw en wederzijdse liefde zo kostbaar. In een tweede, laat staan een derde huwelijk kan die eenheid tussen man en vrouw nooit meer zó zijn.

enjambement

de ene versregel loopt zonder pauze in de volgende over. Enjambementen zijn het meest opvallend als de spanning tussen versregel en zinsbouw het grootst is; dat is het geval wanneer het laatste woord (of zinsdeel) van de ene regel syntactisch nauw aansluit bij het eerste woord (of zinsdeel) van de volgende regel.

Ochtendbede (fragment)

*'t Was bladstil, en een lauwe loomheid lag
En woog op beemd en dorre wei, die dorstten;
Zwaar zeeg en zonder licht een vale dag*

Uit wolken, die gezwollen onweer torsten.

*En daar, op 't smalle pad, in hoger luchten,
Ontwaar ik haar, die wuift, mijn ziel, mijn al:
doch uit mijn hart rijst naar die hoge luchten
klacht: hoe klein, hoe klein is mijn heelal!*

(Jacques Perk)

*De dwangarbeiders
De koelies kermen op de zwarte kaden
Onder de Zuidchinese zomerzon,
Met plumpe zak of zware ton beladen
Eenzelfde zang van Sjanghai tot Kanton.*

*Zij zijn maatvast en doen de laadstok deinen,
Het ritme van hun draftred doet 't gewicht
Half zweven door de lucht, de schouderpijnen
Zijn minder onverdraaglijk, bijna licht...*

(J.J. Slauerhoff)

enumeratie

(ook: opsomming) bepaalde stijlfiguur: een opsomming van een aantal inhoudelijk bij elkaar horende elementen. Deze opsomming kan al of niet met het voegwoord 'en' gepaard gaan. Opsomming met 'en' noemen we enumeratie met **polysyndeton**, opsomming zonder 'en' enumeratie met **asyndeton**.

BLOEMENGEUREN

*Elke bloem heeft een speciale
geur. De roos, tulp, margriet,*

*narcis, leeuwebekje, heide,
lelietje van dalen, klapproos,*

*anjer, madeliefjes, krokussen,
de korenbloem. Niet allemaal*

*ruiken ze lekker. Bij voorbeeld
de anjer, die ruikt niet zo*

*lekker als de roos. De lelie
van dalen ruikt erg lekker.*

*Veel en veel lekkerder dan de
anjer. Dus ruik vooral niet*

*aan de anjer. Dit weten we
dan ook weer. Dag allemaal!*

(K. Schippers)

envoi

slotstrofe van een rederijkersballade (zie **ballade**)

epenthesis

toevoeging van een onbeklemtoonde lettergreep ter wille van het metrum, bijv. *onherberregzame verrukkingen* (A. Roland Holst), *wellekom* (Geerten Gossaert)

epiek

literatuur waarin het verhaal centraal staat. Tot de bekendste epische genres behoren de roman, de novelle en het epos (=heldendicht)

epigram

punt dicht; een kort, puntig, kernachtig gedichtje. Het genre werd tijdens de Renaissance veel beoefend (Hooft, Huygens); later o.a. door de 19e-eeuwer Staring. Ook in de moderne poëzie kan men het aantreffen.

Wip

*Dirk was ter wip verwezen
en liet niet enen traan;
hij zei: 'Wat zoud' ik vrezzen?
't Is met een wip gedaan.'*
(Constantijn Huygens) *(ter wip verwezen = tot de galg veroordeeld)*

Sneldicht

*Vraagt gij wat 'sneldicht' voor een dicht is?
Het is een dicht, dat snel en dicht is*
(Constantijn Huygens)

Meester en leerling

*De Meester, in zijn Wijsheid, gist.
De Leerling, in zijn Waan, beslist.*
(A.C.W. Staring ☺)

Op een woerd

*'Den Haag,' zo zegt een woerd,' is blijkbaar
per trein uit Utrecht onbereikbaar.
Want telkens als ik het probeer
begint een goudgebiesde heer
zijn longen vol met lucht te happen
en roept dan: Woerden overstappen!'*
(Kees Stip)

epiloog

nawoord, uitleiding; zowel een roman als een toneelstuk kan na afloop van de eigenlijke handeling een nawoord hebben; vgl. het slot van de abele spelen, het slot van De familie Kegge en het einde van de roman Vanwege een tere huid.

eufemisme

bepaalde stijlfiguur: een term of uitdrukking die in een bepaalde situatie kwetsend kan zijn of minder aangenaam om te horen, wordt vervangen door een term of uitdrukking die minder hard aankomt doordat hij vager is.

Het ligt voor de hand dat er veel eufemismen zijn voor dood en ziekten en voor allerlei zaken die (nog) in de taboesfeer liggen.

Voor 'sterven' worden vaak de eufemismen 'heengaan' en 'zijn laatste reis aanvaarden' gekozen.

Onaangename maatregelen van de regering worden vaak in verhullende taal verpakt: men spreekt liever van 'krapte op de arbeidsmarkt' dan van 'werkeloosheid' en bezuinigingen van de overheid worden 'beleidsombuigingen' genoemd.

Een eufemisme lijkt op een **understatement**; het verschil is dat een understatement niet wordt gekozen om iets onaangenaams te verhullen; een understatement is een originele en vaak grappige 'onderdrijving'. Het is juist niet de bedoeling de onaangename werkelijkheid te maskeren; die werkelijkheid komt juist door het understatement scherp 'in beeld'.

De Duitse dichter Heine noemde een zakkenroller iemand die 'geografische speurtochten in andermans zakken' doet; Heine verzachtte hiermee niet iets onaangenaams of pijnlijks, maar gaf een geestige omschrijving, die slechts quasi verhullend is.

In onze tijd, waarin veel taboes (o.a. op seksueel gebied) zijn verdwenen, komen ook veel minder eufemismen voor. Alles 'moet kunnen', dus moet ook alles gezegd kunnen worden...

epitheton ornans

vaste versierend bijvoeglijke naamwoorden. Meervoud: epitheta ornantia.

Uit de epische, meestal klassieke, stijl is het stereotiepe gebruik bekend van een aantal adjectieven zoals in: "het eeuwige" Rome, de "listige" Odysseus, de "blankarmige" Hera, de "snelvoetige" Achilleus, de "roosvingerige" dageraad. Het gaat dus om vast combinaties.

exclamatie

stijlfiguur die tot doel heeft de aandacht van de lezer of toehoorder te trekken met een emotionele uitroep.

O, dat ik haten moet en niet vergeten!

O, dat ik minnen moet en niet vergaan!

(Willem Kloos)

Het ligt voor de hand, dat in een **elegie** de stijlfiguur **exclamatie** vaak voorkomt. Zie het gedicht van Bloem bij **elegie**.

fabel

1. een kort gedicht waarin dieren als denkende wezens worden voorgesteld en waarin aan het slot een moraal zit.

Bekend is de middelnederlandse fabelbundel Esopet, een vertaling van de verzameling Latijnse fabels van Aesopus.

2. de korte inhoud van een drama of roman.

flashback

term uit de verhaalanalyse; terugblik of **retroversie**.

Germaans rijm

Zie: Stafrijm

gebroken rijm

bepaald rijmschema: a b c b of a b a c

*Zo'n jongen nou als Piet,
een intellectueel,
hij had niet zoveel eisen,
hij wou niet eens zoveel,
gewoon een beetje trekken,
de Balkan door of zo,
of een keer met een vrachtschip
naar de Golf van Mexico.
Maar Ansje z'n verloofde,
die zei: Da's niks gedaan.
Je moet solliciteren.
Hier staat een goeie baan.*

(Annie M.G. Schmidt)

*Om mijn oud woonhuis peppels staan
'Mijn lief, mijn lief, o waar gebleven'
een smalle laan
van natte blaren, het vallen komt.*

(J.H. Leopold)

gekruist rijm

bepaald rijmschema: a b a b

*'t Was bladstil, en een lauwe loomheid lag
En woog op beemd en dorre wei, die dorstten;
Zwaar zeeg en zonder licht een vale dag
Uit wolken, die gezwollen onweer torsten*
(Jacques Perk)

*De koelies kermen op de zwarte kaden
Onder de Zuidchinese zomerzon,
Met plumpe zak of zware ton beladen
Eenzelfde zang van Sjanghai tot Kanton.*
(J.Slauerhoff)

Gelijk rijm

Zie : rijk rijm

glijdend rijm

volrijm waarbij na de beklemtoonde rijmende lettergreep nog twee onbeklemtoonde lettergrepen volgen (twijfelen:weifelen). Glijdend rijm is een van de drie soorten volrijm: de twee andere zijn: **mannelijk rijm** en **vrouwelijk rijm**.

halfrijm

bepaald soort rijm; zie onder **assonantie** en **acconsonantie**

hendiadys

bepaalde stijlfiguur: een onderschikkende betrekking (bijv. een bijvoeglijk naamwoord met een zelfstandig naamwoord) wordt door nevenschikking (bijv. een zelfstandig naamwoord met een zelfstandig naamwoord) uitgedrukt.

Enige voorbeelden: een gezegelde brief wordt: zegel en brief. Een voorbeeld uit het middelnederlands: *Neemt hier zeghel ende brief*.

Een ander voorbeeld uit een gedicht van Jacques Perk, die schrijft over bijen die *honing halen uit 'bloem en purper'*, d.w.z. uit purperen bloemen..

Vondel schrijft in zijn drama Lucifer over iemand die *doods en bleek* is en over *lof en zang*.

herdersdicht

zie onder **pastorale** en **arcadische poëzie**

homerische vergelijking

een breed uitgewerkte en lang volgehouden **als-vergelijking**.

ZOALS EEN MAN

*Zoals een man, bij 't ondergaan der zon,
Luidkeels 't Wien Neerlands Bloed begint te zingen-
Hij zou ook liever zwijgen als hij kon,
Maar 't harte drijft hem met duizend dingen-*

*Hij spert de gorgel en op bronzen zwingen
Wieken klanken naar de horizon,
Terwijl de knopen hem van 't vest afspringen,
(Zo zwelt de borst hem bij zulk een bariton),*

*Zo heb ook ik eenmaal, een prille avond,
Mij aan de schoonheid van een schutsluis lavend,
De machtige drang gevoeld van 's harten grond,*

*En het, willozer dan een maartse kater,
Woest uitgedaverd over 't doodstil water,
Extatisch als een Mexicaanse hond.*

(C.Buddingh')

hyperbool

bepaalde stijlfiguur: een opzettelijke overdrijving. Vaak staat de hyperbool in dienst van de **ironie**.

Slecht? Wat heet slecht? Laat mij je nou vertellen dat hij als acteur zo slecht is dat hij geeneens een slechte acteur kan spelen.

(Van Kooten en De Bie)

*Mijn hart was toegevroren,
Mijn tranen vloeiden niet meer.
Toen trof mij haar gloeiende blikstraal,
en de wateren ruisten weer.*

*O ware ik toch verdronken
In de bitterzilte vloed!
In liefdetranen ,hoe brak ook,
Te smoren, is honingzoet.*

(Piet Paaltjens)

ikperspectief

term uit de verhaalanalyse; het verhaal of de roman wordt verteld door een ikverteller die tevens de hoofdpersoon van het verhaal is.

De ikvertelsituatie verschilt duidelijk van de auctorialevertelsituatie :bij de auctoriale vertelsituatie komt soms ook een 'ik' voor, maar deze is slechts de verteller van het verhaal waar hij a.h.w. 'boven' of 'buiten' staat; de 'ik' bij de ik-vertelsituatie staat midden in het verhaal, is de hoofdpersoon. Deze 'ik' heeft niet als de auctoriale 'ik' overzicht en inzicht in de handeling en de personages.

indirecte lyriek

bepaalde soort lyriek; indirecte lyriek lijkt te gaan over de personage die in het gedicht wordt beschreven (en die soms een 'ik' is), maar in werkelijkheid drukt de dichter via dit personage zijn eigen thematiek uit. Bekende dichters die veel indirecte lyriek hebben beoefend zijn Bloem en Slauerhoff.

DE ONTDEKKER

*Hij had het land waarvoor hij scheepging lief,
Lief, als een vrouw 't verborgen komende.
Er diep aan denkend stond hij dromende
Voor op de plecht en als de boeg zich hief*

*Was 't hem te moede of 't zich reeds bewoog
Onder de verten, waarin 't sluimerde,
Terwijl 't schip, door de waterscheiding schuimende,
Op de aanbreekende geboort' toevloog.*

*Maar toen het lag ontdekt, leek het verraad.
Geen stille streng verbond hen tweeën.
hij wilde 't weer verheimlijken - te laat:
Het lag voor allen bloot. Hem bleef geen raad
Dan voort te varen, doelloos, desolaat
En zonder drift - leeg, over lege zeeën.*

(J.Slauerhoff)

Slauerhoff (dichter en scheepsarts) projecteert hier zijn romantische verlangen op een denkbeeldige 16^e-eeuwse ontdekkingsreiziger.

inversie

bepaalde stijlfiguur: de zin begint niet wat 'normaal' is met het onderwerp (O) en dan de persoonsvorm (P) en vervolgens de andere zinsdelen (A) (O+P+A), maar met een bepaling, waarna de persoonsvorm volgt en daarna het onderwerp (A+P+O)

Uit de winddoorruiste dag
Steeg de nacht zo hoog en stil.

(P.C.Boutens)

(zónder inversie: de nacht steeg, etc.)

*Groen is de gong
Groen is de watergong
Waterwee, watergong,
Groen is de gong van de zee*

(Jan Engelman)

(zónder inversie: De gong is groen, de watergong is groen, etc.)

ironie

bepaalde stijlfiguur met de bedoeling op milde wijze te spotten. Vaak bedoelt de spreker of schrijver het tegenovergestelde van wat hij zegt of schrijft.

'Fijn dat ik u weer eens zie,'sprak de man tot de deurwaarder die bij hem beslag kwam leggen.

MENS EN MELODIE

*de natuur is prachtig, zeker,
met haar mooie groene bomen, haar mooie gekleurde bloemen
en haar vele, vele vogels met hun keur van geluiden-
toch:
geef mij de mens maar,
het enige dier in de schepping
dat zijn soortgenoten verslindt
en tussen twee maaltijden door
een plaatje opzet van joseph haydn*

(C.Buddingh')

*Ik houd zo van die zindelijke heren,
levende monumenten op het plein
in deze veel te heldere winterschijn:
de dominee, de dokter, de notaris,
die denken dat uw dichter niet goed gaar is,
maar 't kan verkeren!*

(J.Greshoff)

Italiaans sonnet

zie onder **sonnet**.

jambe

een **versvoet** bestaande uit één onbeklemtoonde en één beklemtoonde lettergreep.

*Ik ben in eenzaamheid niet meer alleen,
Want waar mijn ogen langs de wanden dwalen
Schemert uw lach daarheen. Ontelbre malen
Hoor ik in 't klokgetik uw voeten treen
(Lodewijk van Deysse)*

N.B. In de 3e en 4e regel is de eerste versvoet een trochee; er is daar dus sprake van antimetrie.

*Het regent en het is november:
Weer keert het najaar en belaagt
Het hart, dat droef, maar steeds gewender,
Zijn heimelijke pijnen draagt.
(J.C. Bloem)*

N.B. In de eerste regel is in de tweede versvoet (gent en) sprake van onderbeklemtoning: geen accent op de tweede lettergreep, terwijl er ook geen sprake is van antimetrie. In de eerste versvoet van de tweede regel (weer keert) zitten twee beklemtoonde lettergrepen; hier is dus sprake van óverbeklemtoning. Doordat in 'najaar' twee accenten zitten is er in de derde versvoet (jaar en) sprake van antimetrie.

Katharsis

fase in de fabel van (klassiek) literair werk, namelijk de verzoening van de hoofdpersoon met de wil der goden, met het noodlot. Treedt vooral op in de Griekse treurspelen, bij de ondergang van de held.

knittelverzen

gedichten die onbeholpen aandoen doordat de dichter met opzet gebruik maakt van lelijke, geforceerde rijmen, niet kloppende beeldspraak, anakoloeten, onhandige enjambementen, asymmetrieën, hyperbolen enz. Een meester in het genre was De Schoolmeester.

DE LEEUW (fragment)

*Een leeuw is eigenlijk iemand
die bang is voor niemand.
Zijn ogen en zijn neus
zijn groter dan die van een reus,
en zijn muil
is een ware moordkuil.
Met zijn klauw
is een leeuw geweldig gauw.
Met zijn staart
gooit hij een schutter van zijn paard
en met zijn tanden
durft hij de hele schutterij wel aanranden.
Enfin, hij is altijd het verscheurendste beest geweest.
(De Schoolmeester)*

kruisstelling
zie **chiasme**

kwatrijn

strofe van vier regels. Zie ook **Oosters kwatrijn**.

limerick

een vijfregelig gedichtje met het rijmschema a a b b a ; de regels 1,2 en 5 zijn langer dan de regels 3 en 4; de inhoud is meestal kolderiek.

Meestal eindigt de eerste regel op een plaatsnaam.

*Er was eens een dichter in Naarden
Die trouw al zijn peukjes bewaarde,
Daar draaide hij dan
Nieuwe rokertjes van
Waarvan hij de peukjes weer spaarde
(Alex van der Heiden)*

litotes

stijlfiguur waarbij men een bepaald begrip uitdrukt door het tegenovergestelde begrip te ontkennen, bijv. dat lijkt me geen verstandig plan (een idioot plan). Meestal is een litotes tevens een understatement: Ik sta als supporter van Ajax niet te juichen als ik zie hoe mijn club door Philips in de pan wordt gehakt.

De periode waarin hem alles mishakte, hij ongelukkig verliefd was, tot zijn nek in de schulden stak en werkeloos was, was er niet een van optimaal levensgeluk.

In het kleine Amsterdamse café, waar ik 's avonds iets tot mij nam, stond ik naast een aan de slapen grijzende man, die met smaak een biertje dronk dat kennelijk niet zijn eerste was.
(Simon Carmiggelt)

lyriek

literatuur waarbij gevoelens centraal staan. De meeste poëzie behoort uiteraard tot de lyriek, al heb je ook poëzie die tot de epiek behoort (bijv. Homerus' Ilias). Wat langere gedichten kunnen soms om het verhaalelement erin episch worden genoemd en om de gevoelens die centraal staan lyrisch, bijv. Martinus Nijhoffs gedichten *Het uur U* en *Awater*.

mannelijk rijm

een bepaald soort rijm: volrijm of halfrijm waarbij na de rijmende beklemtoonde lettergreep geen onbeklemtoonde lettergreep of lettergreepen meer volgen. Gaan-staan is mannelijk rijm, evenals lust-mist (**acconsonantie**) en zwaar-laag (**assonantie**).

medias in res

term uit de verhaalanalyse; een compositie medias in res wil zeggen dat het verhaal, de roman midden in de handeling begint. Er is dus niet zoals bij een verhaal dat ab ovo begint eerst een soort inleiding waarin de personages worden voorgesteld. De tekst begint meteen met een of andere scène, terwijl de lezer nog niet weet 'waar het over gaat'. De 'voorgeschiedenis' wordt in de loop van de handeling aan de lezer duidelijk.

metafoor

beeldspraak die berust op overeenkomst tussen het beeld en dat wat ermee wordt 'bedoeld', het object. Bij een **als-vergelijking** en een **asyndetische vergelijking** worden zowel beeld als object genoemd. Bij een metafoor wordt alleen het beeld genoemd.

(De onderstreepte beeldspraak in de fragmenten hieronder zijn voorbeelden van metaforen)

*De lage zonne blonk als koper,
De lucht vlamde in het rond,
Van zon tot kust bevloerde een loper
Van licht de golvengrond.
(J.C. Bloem)*

*De zomer en de late rozen
zijn zacht ontbladerend uitgebloeid;
het bloedend vuur, het hete blozen
tot oud oktobergoud vergloeit.
(H. Marsman)*

De stad is stil.
Een kat rolt stijf van het kozijn
Het licht is als een blok verplaatst.
Geruisloos vallen drie vier bommen op het plein
en drie vier huizen hijsen traag hun rode vlag.
(Paul Rodenko)

Laten de vogels protesteren
tegen de branding tegen het schuim
tegen de vliegende vissen
laten de vogels protesteren
tegen de opgezette vogels
tegen de vogelschemering
(Guillaume v.d. Graft)

Metaforen komen niet alleen in de literatuur voor: veel uitdrukkingen zijn metaforen (de eerste viool spelen, over het paard getild zijn, de draak met iets steken, de draad opnemen, door het oog van de naald kruipen etc.) Deze metaforen zijn clichés. Ze komen veel voor in het alledaagse taalgebruik, maar ook in de poëzie:

*De twee vrienden dartelden door het leven.
Met lood in de schoenen ging Frits naar de rector.*

*Op de drempel van zijn sombre kooi
stond de liftboy
klein en wonderlijk mooi
(W. ten Berge)*

Soms blaast een dichter clichébeeldspraak weer nieuw leven in, zoals Ellen Warmond in het hieronder staande gedicht, waarin ze 'de draad weer opnemen'

ETMAAL

*'s Avonds
het lichaam losmaken
uit een kluwen langdradige draden*

en slapen

*'s Morgens de draad weer opnemen
(gister is mist)
langzaam en eindeloos
geduldig beginnen te kruipen
door het oog van de volgende naald.
(Ellen Warmond)*

metonymia

beeldspraak die niet berust op overeenkomst tussen beeld en dat wat ermee wordt 'bedoeld' (het object), maar op een andere relatie, bijv. materiaal- voorwerp (de ijzers voor de schaatsen, het leder voor de bal) of voorwerp voor de inhoud (een glas voor bijv. wijn), of deel voor geheel.

Bijv.:

*Het was jaren geleden dat zij de ijzers onderbonden voor een lange schaatstocht.
Geef mij nog maar een glaasje!
De Heilige Stoel is tegen abortus.
Deze wielrenner heeft driemaal goud gewonnen.
Hebben zij een Van Gogh aan de muur hangen?
De Bilt voorspelt slecht weer.
Wil je nog een glas bordeaux?*

*Onder 't net en vlot gesprek
dat mijn hoofd, met bruine hoed,
met de gastheer voeren moet,
denkt mijn hele ziel: verrek!*
(M.Vasalis)

N.B. De metonymia die berust op een deel-geheelrelatie wordt **pars pro toto** genoemd.
*Het schip was bemand met veertig koppen.
Wil dat blauwe bloesje eens voor de klas komen?*

medeklinkerrijm

Zie acconsonantie

meervoudig perspectief

een roman of verhaal kan worden verteld vanuit het perspectief van verschillende personages. We onderscheiden meervoudig ikperspectief (bijv. 'De Metsiers' van Hugo Claus) en meervoudig personaal perspectief (bijv. 'De kroongetuige' van Maarten 't Hart)

metrum

regelmatige afwisseling van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen. We onderscheiden de volgende metra:
jambe, trochee, anapest, dactylus en amfibrachys.

middenrijm

In het midden van twee opeenvolgende versregels rijmen de woorden op elkaar.

*Ten syn de Joden niet, Heer Jesu, die u cruysten,
Noch die verradelyck u togen voort gericht,
Noch die versmadelyck u spogen int gesicht,
Noch die u knevelden en stieten u vol puysten.*
(Jacob Revius)

octaaf

de beide kwatrijnen van een sonnet

ode

bepaald genre in de lyriek: een loflied, waarbij de gene wie de lof gold, rechtstreeks wordt toegesproken. Het genre werd in de renaissance veelvuldig beoefend, o.a. door Jan van der Noot en Joost van den Vondel. In deze 'cynische' tijd wordt het genre nauwelijks nog beoefend, of het moest zijn om juist met iemand de draak te steken. Dan wordt de ode in feite een **satire**.

De stijlfiguur die zowel in de serieuze ode als in de satirische ode opvalt is die van de **hyperbool**. Het hieronder staande fragment uit een 'ode' aan de 19^e- eeuwse dichter Nicolaas Beets is natuurlijk satirisch bedoeld. Het staat bol van de hyperbolen die niet serieus genomen kunnen worden, zeker niet als je weet dat de schrijver ervan een criticus was van het soort poëzie dat in zijn tijd door oudere dominees als Beets in elkaar werd gefrommeld...

AAN N. BEETS

*O Beets, wat zijt gij groot!
Als God het niet verbood,
Dan zou ik u aanbidden....
Nu laat ik dat in 't midden:
Toch val ik voor u neer
En breng u lof en eer:
Wat is uw muze rijk....
En dichterlijk!*
(Cornelis Paradijs)

N.B. Let op het geestige **oogrijm** aan het slot van dit fragment!

omarmend rijm

bepaald rijmschema: a b b a

*Ik droeg nog kleine kleren, en ik lag
Languit met moeder in de warme hei,
De wolken schoven boven ons voorbij
en moeder vroeg wat 'k in de wolken zag.*

(Martinus Nijhoff)

oogrijm

bepaald soort rijm; er lijkt als je alleen maar kijkt naar de woorden sprake te zijn van volrijm; als je ze uitspreekt, 'verdwijnt' het rijm.

*Hoe lang moet ik al schipperen
Met 't bouwen van mijn kipperen!*

*Men ziet mij sterk vermageren
Van al dat achternageren.* (M.van der Plas)

*Rotterdam is niet te filmen
De beelden wisselen te snel
Rotterdam heeft geen verleden
en geen enkele trapgevèl* (Jules Deelder)

Oosters kwatrijn

een vierregelig gedicht (rijmschema a a b a) met een levenswijsheid. De grote meester was de Perzische dichter Omar Khayyam (ca. 1050); zijn gedichten zijn-via het Engels- vertaald door J.H.Leopold.

*De wereld gaat en gaat, als lang na dezen
mijn roem verging, mijn kennis hooggeprezen.
Wij werden vóór ons komen niet gemist,
na ons vertrek zal het niet anders wezen.*
(J.H.Leopold)

opsomming

zie **enumeratie**

oxymoron

bepaalde stijlfiguur die berust op een combinatie van twee tegenstrijdige begrippen.
Een oxymoron is altijd tevens een paradox, een paradox niet altijd een oxymoron.
Zie verder onder **paradox**

Een oudere jongere, een jeugdige grijsaard, een sprekend stilzwijgen.

paradox

bepaalde stijlfiguur: een schijnbare tegenstrijdigheid.
De formulering lijkt niet 'logisch' te zijn, maar is toch 'waar' als je de mededeling nog eens goed leest.

*Pas in de volte van de grote stad voel je de leegheid.
Het verliefde paartje luisterde naar de stilte.*

*Driemaal per dag, naar vaste wetten,
nemen zij de eigen plaatsen in,
en gaan zich rond de tafel zetten;
van haat eendrachtig: het gezin.*

(I.M.Gerhard)

Neem één raad van mij aan: dat gij geen raad aanneemt.
(Multatuli)

Ik sliep, tot ik ontwaakte in dezen droom.
(A. Roland Holst)

Wie teveel zoekt, vindt te weinig.
(Tamar)

parallelisme

bepaalde stijlfiguur: een aantal zinnen begint met hetzelfde woord of de zelfde woorden en verlopen ook verder op identieke wijze.

*Ik ween om bloemen, in de knop gebroken
En vóór den uchtend van haar bloei vergaan.
Ik ween om liefde die niet is ontloken
En om mijn harte, dat niet werd verstaan.*

(Willem Kloos)

*onze vrede is een huid vol vlammen
onze vreugde is een huis vol vuur
onze aandacht is kappen op valken
een opengespalte angel is ons inzicht.*

(Lucebert)

*ik heb in het gras mijn wapens gelegd
en mijn wapens gaan geuren als gras
ik heb in het gras mijn lichaam gelegd
mijn lichaam is geurig als hout bitter en zoet*

(Lucebert)

*Rusten in 't leven kan ik niet.
Rusten in de dood wil ik niet.
Mijn angst en wroeging ban ik niet.
Mijn doffe klagen stil ik niet.*

(J.I. de Haan)

parodie

een grappige of venijnige nabootsing van een bepaald (bekend) persoon of van een (bekend) kunstwerk. Bekend zijn de parodieën van Frederik van Eeden op de poëzie van in zijn tijd beroemde dichters. (gebundeld in Grassprietjes, onder het pseudoniem Cornelis Paradijs.)

H.H. Polzer (Drs. P.) parodieerde de beginstrofen van twee bekende gedichten van Willem Kloos:

(voorbeelden op de volgende pagina)

*Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten
en zit in 't binnenst van mijn ziel ten troon
over mij-zelf en 't al, naar rijks-geboôn
van eigen strijd en zege, uit eigen krachten.-*

(Willem Kloos)

*Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten
En zit in 't binnenst van mijn ziel ten troon
Maar verder ben ik helemaal gewoon,
Met haaruitval en spijsverteringsklachten.*

(Drs. P.)

*Ik ween om bloemen in de knop gebroken,
en vóór den uchtend van haar bloei vergaan.
Ik ween om liefde die niet is ontloken,
en om mijn harte dat niet werd verstaan.*

(Willem Kloos)

*Ik ween om bloemen in de knop gebroken
En vóór de uchtend voor haar bloei vergaan
Ik had er zeven vijftig in gestoken.
Je zou zo'n rotzak ongelukkig slaan.*

(Drs. P.)

pars pro toto

bepaald soort beeldspraak; zie ook onder **metonymia**. De relatie tussen beeld en object is die van deel-geheel. Voorbeelden:

Even de neuzen tellen.

(= aanwezigen)

De vloot bestond uit 14 zeilen.

(= zeilschepen)

In de ziekenzorg wil men meer handen aan het bed. (= verplegers)

Een kuifmees kantlend in de beukebomen
Was boeiender dan Sinus of Pepijn...

(Erik van der Steen)

(Sinus = wiskunde, Pepijn = geschiedenis)

pastorale

zie onder **arcadische poëzie** en **herdersdicht**

perspectief

term uit de verhaalanalyse; het verhaal wordt verteld vanuit het perspectief van de hoofdpersoon, die echter geen ik-, maar een hij(zij)-personage is. De gehele handeling en alle overige personages worden gezien vanuit het standpunt van dat personage.

Terwijl bij het auctoriaal perspectief alles wordt gezien vanuit de alwetende verteller, blijft het perspectief beperkt. De lezer krijgt over de handeling en de personages niet meer te weten dan de hoofdpersoon weet, denkt, voelt. Alles wordt de lezer gepresenteerd via de hoofdpersoon. Een zuiver personale roman vertoont overeenkomst met de ikroman. Ook bij het ikperspectief is het zicht op de handeling beperkt tot dat van de hoofdpersoon. Het personale personage wordt ook wel de verhulde ik genoemd.

personificatie

beeldpraak die berust op het als mens voorstellen van abstracties of voorwerpen.

*De nacht week in het woud en bij haar vluchten
heeft ze op struweel en roos een dauwkristal
Geweend, dat glinstert in de zon, en zuchten
Luwt ze uit het woud langs berg en beemd en dal.*

(Jacques Perk)

*De zomernacht groeit de morgen tegen;
Nog is de hemel rein van dageraad.
Al leen de kleine stem der zachte regen,
Die aan mijn open venster praat.*

(J.C. Bloem)

*De rode bomen brandden in het park omhoog
en het geblaarte rilde in hun naakte brand* (M. Vasalis)

Opvallend is het gebruik van personificaties door de weerman Jan Versteegt. Een kleine bloemlezing uit zijn weersverwachtingen:

*De zon heeft een baaldag genomen.
De zon zette een fraaie dag op het menu.
Depressies trekken braaf hun baantjes.
De temperatuur zet een stapje voorwaarts.
Die luchtstroom gaat de temperatuur een forse dreun geven.
De atmosfeer zal vandaag nog enigszins verkouden blijven.
Het hogedrukgebied blijft de lakens uitdelen.*

perspectief

(vertelperspectief)

term uit de verhaalanalyse; er zijn vier soorten vertelperspectief: **auctoriaal perspectief, ik-perspectief, personaal perspectief en scènisch perspectief.**

perspectiefverschuiving

elke verandering in het vertelperspectief; er bestaan bijv. romans waarvan de hoofdstukken vanuit het perspectief van verschillende personages zijn verteld. We spreken dan van meervoudig perspectief.

pleonasme

bepaalde stijlfiguur: een logisch gezien overbodig woord, omdat het begrip dat door dat woord wordt uitgedrukt al in een ander woord ligt opgesloten.

Een pleonasme is een overbodige bepaling, terwijl een tautologie een overbodig synoniem is. Een pleonasme: passerende voorbijgangers; een tautologie: hollen en draven.

Dit zijn geen voorbeelden van stijlfiguren, maar van stijlfouten, omdat ze geen functie hebben, voortvloeien uit slordig of ondoordacht taalgebruik. Pleonasme en tautologie zijn stijlfiguren als ze bijdragen aan de expressie van een gedachte of gevoel.

Zo staan er in het hieronder staande gedicht als je 'logisch' leest nogal wat pleonasmen, maar storen doen ze niet, integendeel. (De onderstreping is van mij, J.Z.)

*De ladder stijgt omhoog in het azuur
en gaat meteen al in het groen verloren.
Meikersen in je mond en aan je oren
en in de emmer, pluk maar, pluk het uur*

*en pluk de dag waarop je van tevoren
de zon hebt zien verrijzen en rood vuur
uitgieten op het groen van de natuur
waartoe je nu ook zelf schijnt te behoren.*

*Het eten is de volgende etappe.
Durf ik wel dat kersrode kersenpaar
onder dat zwarte springerige haar
brutaalweg van het oortje af te happen?
Geduld, geduld, het lieve leven roept.
Mijn laatste oortje is nog niet versnoept.*

(Kees Stip, *De kersenpluk*)

poësie parlante

poëzie die wat woordkeus en zinsbouw betreft de spreektaal benadert.

Meesters van de poësie parlante zijn Martinus Nijhoff, E. du Perron, Remco Campert en Rutger Kopland.

MENEER K

*Meneer K is nu voorgoed naar het gesticht
gebracht omdat hij iedere nacht naar moeder
wilde. Het hielp niets meer als men zei
dat moeder 20 jaar geleden al gestorven was,
5 minuten later besteeg hij toch de brom-
fiets en verdween vol-gas in het duister.*

*Meneer K (51), zijn gezicht stil van verkalking,
weet niets meer, alleen tegen het einde van
de dag glimlacht hij als hij naar buiten kijkt
en ziet dat het al donker wordt. kom, zegt hij
dan, ik stap maar weer eens op.*

(Rutger Kopland)

poësie pure

Poëzie waarbij het in de allereerste plaats gaat om klank en ritme; de 'inhoud' wordt voornamelijk door klank en ritme gesuggereerd.

Poësie pure vindt men o.a. bij Van Ostayen, Lucebert en Hanlo.

Tellby toech tarra

*tellby toech tarra
inna nip
inna nip
tarra toech tellby*
(Lucebert)

*Slaap als een reus
slaap als een roos
slaap als een reus van een roos
reuzeke
rozeke
zoetekoeksdozeke
doe de deur dicht van de doos
Ik slaap*
(Paul van Ostayen)

polysyndeton

term die aangeeft dat er tussen de delen van een opsomming (**enumeratie**) een verbindingswoord (bijv. 'en') staat. Zie ook **asyndeton**.

*Vliegen en vlinders, kinderen en bijen,
al wat als stipjes vonkt door de natuur,
warm, blij en snel, moedertje, schoot van vuur,
daar hield je van, en zie, die bleven bij je.*
(Martinus Nijhoff)

post rem

term uit de verhaalanalyse; een compositie van een roman of verhaal waarbij het begin het einde van de handeling is. Het vervolg is een lange flash-back. Wanneer we aan het slot van de roman of het verhaal weer uitkomen bij de handeling waarmee het boek was begonnen, spreken we van een cyclische compositie.

prolepsis

bepaalde stijlfiguur: het zinsdeel dat nadruk moet krijgen, wordt geïsoleerd voorop geplaatst. Er volgt daarna géén inversie; het vooropgeplaatste zinsdeel wordt d.m.v. een voornaamwoord herhaald.

Die ellendeling, ik wil hem niet meer zien.
Het proefwerk dat we nu hebben moeten maken, ik vond het razend moeilijk.

*Een naamloze in de drom der namelozen,
aan de gelijken schijnbaar zeer gelijk,
Door geen vervoering stralend uitverkozen
tot heersen in een onaantastbaar rijk-*

*Wie van die hem vergaten of verdroegen
Ontwaarden uit hun veilige bestek
De schaduw van twee vleugels, die hem joegen,
De felle klauw in zijn gebogen nek?*
(J.C. Bloem)

proloog

voorwoord, inleiding; zowel een roman als een toneelstuk kan worden voorafgegaan door een proloog waarin bijv. de personages worden voorgesteld en/of wordt aangekondigd waarover het zal gaan. Zie bijvoorbeeld 'De aanslag' van Harry Mulisch.

prospectie

term uit de verhaalanalyse; vooruitwijzing. Verhaalelementen wijzen soms vooruit naar wat later in het verhaal gebeurt. Prospecties zijn meestal spanningverwekkend.

proteron husteron

bepaalde stijlfiguur: de feiten worden niet in chronologische maar in psychologische volgorde gepresenteerd. D.w.z. dat niet wordt verteld wat eerst komt, maar wat het belangrijkste is.

*en in alle gewesten
wordt de stem van het water
met zijn eeuwige rampen
gevreest en gehoord.*
(H.Marsman)

*Zo hangt gij thans
Met hand en voetvoet
Aan 't kruis, vermoord,
Verdorst, verbloed.*
(Hendrik de Vries)

punt dicht

zie onder epigram

rederijkersballade

Een gedicht bestaande uit 3 strofen van meestal 8 regels en een 4e strofe bestaande uit 4 regels die wat de eerste woorden betreft de herinnering bewaart aan de oude rederijkersballade, waarvan de laatste strofe altijd begint met 'Prince' (de prins was de titel van de beschermheer van een rederijkerskamer; hij wordt in de laatste strofe a.h.w. toegesproken. Vandaar dat die slotstrofe ook wel heet de **envoi** (vgl. het Franse envoyer= (toe)zenden).

Een ander kenmerk van de (rederijkers)ballade is dat elke strofe eindigt op een (nagenoeg) gelijke regel.

Een voorbeeld van een rederijkersballade: Het stenen kindje van Martinus Nijhoff.

(De slotstrofe herinnert aan de princestrofe: niet de 'prins' wordt 'toegesproken', maar het zoontje.)

HET STENEN KINDJE

*Buiten de herberg waar we bleven
In 't oude stadje aan de Rijn
Begon des nachts muziek te beven.
Wij zetten ons, achter 't gordijn,
Met kandelaars op het kozijn:
Reizende muzikanten waren
Aan 't spelen op 't besneeuwde plein,
En bij hen stond een kind te staren -*

*Toen kwam het naar mijn venster zweven:
Ik voelde hoe zijn naakt en klein
Lichaam dicht aan mijn borst gedreven
Sidderde van ontspannen pijn-
Er trilde langs mijn wang een rein
Koud kindermondje, en in mijn haren
Woelde zijn handje- O moeder mijn,
Smeekte 't, en bleef mistroostig staren-*

*Maar toen ik nader acht ging geven,
Was het de stenen cherubijn
Die zich, als smeltend losgeheven,
Had vrij gemaakt van de fontein -
De fluit hief in het maanlicht zijn
Roep tussen rits'lende gitaren
En zwol terug in het refrein -
Het kind begon mij aan te staren -*

*O zoontje in me, o woord ongeschreven,
O vleesloze, o kon ik u baren-
De nood van ongeboren leven
Wreekt gij met dit verwijtend staren.*

(Martinus Nijhoff)

repetitio

bepaalde stijlfiguur: een woord of zinswending wordt ongewijzigd herhaald.

In het gedicht 'Spleen pour rire' van Van Ostayen staan veel herhalingen. (Zie onder **antichlimax**)

*O, als ik dood zal, dood zal zijn
kom dan en fluister, fluister iets liefs,
mijn bleke ogen zal ik opslaan
en ik zal niet verwonderd zijn.*

*En ik zal niet verwonderd zijn;
in deze liefde zal de dood
alleen een slapen, slapen gerust
een wachten op u, een wachten zijn.*
(J.H.Leopold)

reticentia (zie ook onder **aposiopese**)

het afbreken van een eenmaal begonnen zin die de lezer/luisteraar zelf moet aanvullen.

Als je je mond niet houdt, dan zal ik je...

*Het valt niet mee
steden uit elkaar te houden
als ze mij droppen
in een willekeurig Duits stadscentrum
en ik moet raden
waar ik ben beland, dan
ik geloof niet in provincies
doe niet aan grenzen*

(uit: 'Leve de nabestaanden' van Bart Chabot⁹)

de reticentia zit bij het onderstreepte 'dan')

retoriek

onoorspronkelijke, versleten beeldspraak, vaak voorkomend in combinatie met bombast
Ze komt vaak voor in toespraken, lofredes etc. De politiek is er ook niet vies van.
Voormalig premier Lubbers omschreef de leden van zijn kabinet als:

Spuitsgasten die het Nederlandse volk met gevaar voor eigen leven uit de brandende ruïnes redden, die vorige kabinetten hebben achtergelaten, zonder vrees daarbij zelf een schrammetje op te lopen.

retorische vraag

bepaalde stijlfiguur: een mededeling in de vorm van een vraag.

*Een naamloze in de drom der namelozen,
Aan de gelijken schijnbaar zeer gelijk,
Door geen vervoering stralend uitverkozen
tot heersen in een onaantastbaar rijk -*

*Wie van die hem vergaten of verdroegen
Ontwaarden uit hun veilige bestek
De schaduw van twee vleugels, die hem joegen,
De felle klauw in zijn gebogen nek?*
(J.C. Bloem)

Hoofden van Lebak, er is veel te arbeiden in uwe landstreek. Zegt mij, is niet de landman (arm? Rijpt niet uw padie dikwerf ter voeding van wie niet geplant hebben? Zijn er niet vele verkeerdheden in uw land? Is niet het aantal uwer kinderen gering?

(Multatuli)

retroversie

term uit de verhaalanalyse; **flashback** of terugblik.

retrograde

kreeftdicht, oftewel een gedicht dat ook van achteren naar voren gelezen kan worden.

*Ontwaakt nu geesten, oorboort deugd, (= betracht de deugd, wees deugdzaam)
Maakt gedichten, en kunstig u verheugt.
Staakt fantasieën en bedrijft nu vreugd:
Verrezen is zij, kunst zal floreren.*
(H.L. Spiegel)

rijk rijm (rime riche/gelijk rijm)

rijmvorm waarbij het rijmwoord in zijn geheel herhaald wordt. Vaak heeft rime riche iets (bedoeld) onbeholpens / knulligs. Rijmsort die misschien beter arm rijm genoemd zou kunnen worden, daar het eindrijm betreft, bestaande uit dezelfde rijmwoorden.

*Toen die ziek was van het zwelgen
Toen die dol van vrijheid was,
Brulde ie een lizig liedje,
Dat al uit de mode was.*

rijm

Er zijn diverse soorten rijm. Onderstaande varianten worden onderscheiden. Zie aldaar beginrijm/alliteratie

stafrijm (of Germaans rijm)

klinkerrijm (of assonantie)

medeklinkerrijm (of acconsonantie)

Eindrijm (mannelijk/staand, vrouwelijk/slepend, glijdend rijm)

dubbelrijm

rijk rijm (gelijk rijm/rime riche)

binnenrijm

middenrijm

voorrijm

rime riche Zie: rijk rijm

rondeel

gedicht bestaande uit 8 of 13 regels, waarbij bepaalde regels letterlijk worden herhaald. Bij een 8- regelig rondeel zijn r. 1,4 en 7 aan elkaar gelijk zijn, evenals de regels 2 en 8; bij een 13-regelig rondeel zijn de regels 1,7 en 13 aan elkaar gelijk, evenals de regels 2 en 8.

(In het gedicht 'Rondeel' gebruikt Bloem een afwijkend schema: 1=7 en 2=8=13)

RONDEEL VOOR ARNOLD MÜHREN

*Die kleine Arnold Mühren
heeft voeten van fluweel.
Zijn pass is een juweel
en hij legt van nature
bewakers in de luren,
dus leert u dit rondeel:
die kleine Arnold Mühren
heeft voeten van fluweel!
Hij weeft zijn spelfiguren
tot een volmaakt geheel:
als Rembrandt het penseel
kan hij de bal besturen,
die kleine Arnold Mühren.
(Willem Wilmink)
Men wordt een ding en men vergeet.*

(J.C. Bloem)

RONDEEL

*De korte liefde en 't lange lijden,
Het wordt een ding, dat men vergeet.
Herdenkt men 't nog, dan zegt men: 'k weet,
Het was destijds niet te vermijden.*

*Benijdt men soms de niet-bevrijden
Tot deze afwezigheid van leed?
Toch, korte liefde en langer lijden,
Het wordt een ding dat men vergeet.*

*'s Verledens levens koud en heet
Voelt men zich in den loop der tijden
Vanzelf gelijk het uur ontglijden.
O jeugd, was 't dit waarom men kreet?*

G. Komrij (?)

sarcasme

bepaalde stijlfiguur: bittere spot, uiting van verontwaardiging over onrecht of eigenwaan. Sarcasme gaat vaak gepaard met de stijlfiguur hyperbool.

Uit het gedicht 'Leven' spreekt de bittere spot van de maatschappijkritische dichter Paul van Ostayen: hij hekelt de goedkope manier waarop een advocate een arme drommel verdedigt en haar zelfingenomenheid.

LEVEN

*Mevr. Dr jur. heeft prachtig verdedigd
de één-kilo-brood-dief
zijn gezin
en bedenkt 7 (zeven) arme kinderen
vader
een korst brood
de rechters hebben gesnikt Het was een sterk stuk*

*In de avondkoelte wandelt Mevr. Dr jr.
Lützwoplatz
en zet zich op een bank
juist tegenover de kont van de zeegod
Verdiende rust*

O Wonne

(Paul van Ostayen)

ZOMERAVOND IN TANTES PRIEELTJE

*De stilte werd haar weer te groot;
ze wenkt: daar rijzen uit de sloot,
onwillig, onder klaag'lijk loeien,
haar zeer befaamde oude koeien.*

*De hoeven zogen zich al vaster,
maar Tante striemt ze met haar laster;
Mama sust: 'Laat-dat-nou-toch-rusten'.
Maar Tante schijnt zulks niet te lusten.*

*Nu krijgen d' opgezweepte dieren
zo waarlijk iets van Spaanse stieren;
ze hollen alles onderst-boven;
men schijnt in Tante te geloven.*

*en hebben ze genoeg geschonden
en bloeden alle vroeg're wonden,
dan dirigeert mijn tante Tootje
haar vee terug in 't stinkend slootje.*

(Jacques van Hattum)

satire

een hekeldicht; een prozatekst of gedicht met sarcasme geschreven.

Bekende satires zijn: 'Van den Vos Reinaerde' van de dichter Willem en de gedichtenbundel 'Grassprietjes' van Cornelis Paradijs (=Frederik van Eeden), die als jonge schrijver zijn veel oudere en beroemde -maar overschatte!- collega's op de korrel nam.

Een satire kan tevens een (grimmige) **parodie** zijn.

Gerrit Komrij, van 200 tot 2004 Dichter des Vaderlands, is niet alleen dichter en romanschrijver, maar ook een groot satiricus. In onverbeterlijk Nederlands schrijft hij (meestal in de vorm van een column) scherpe satires.

scanderen

door middel van boogjes (aan de bovenkant open / een soort brede u) (onbeklemtoonde lettergrepen) en streepjes (beklemtoonde lettergrepen) aangeven waar de accenten in een gedicht liggen (om te ontdekken of het gedicht een **metrum** heeft)

scènisch perspectief

term uit de verhaalanalyse; komt uitsluitend voor in toneelstukken en passages in romans waarin de dialoogvorm overheerst. De lezer krijgt via een auctoriale verteller beknopte informatie over de plaats en tijd van handeling en over de personages, waarna de rest van de tekst uit dialogen bestaat. Scènisch perspectief kan ter afwisseling voorkomen in romans die overwegend vanuit het personaal, auctoriaal of ik-perspectief zijn geschreven.

sextet

de beide terzinen van een **sonnet**

Shakespeare-sonnet

zie onder **sonnet**

slagrijm

bepaald rijmschema: a a a etc.

EEN ZEKERE ACHMAT

*Een zekere Achmat in Bagdad
Lag plat met z'n gat op z'n badmat.
Zo las hij z'n dagblad
En iedereen zag dat,
't Is raar, maar in Bagdad daar mag dat!*

(Alex van der Heide)

slepend rijm

zie vrouwelijk rijm

sonnet

een gedicht bestaande uit twee kwatrijnen (samen het octaaf vormend) en twee terzinen (samen het sextet vormend); meestal is er na de achtste regel een wending (volta of chute): het gedicht neemt daar een 'draai'. De relatie tussen octaaf en sextet kan zijn die van tegenstelling, beeld-object (of object-beeld), heden-verleden enz. Een dergelijk sonnet heet ook wel een Italiaans sonnet. Daarnaast bestaat het Shakespeare-sonnet, dat bestaat uit drie kwatrijnen en een distichon. De wending komt hier na de 12e regel. Meestal zijn er geen witregels tussen de strofen. Het rijmschema van een Italiaans sonnet is meestal abab/abab/cdc/dcd; dat van een Shakespeare-sonnet abab/cdd/efef/gg. In plaats van gekruist rijm in de kwatrijnen komt ook wel omarmend rijm voor.

POGROM

*Is dit de maan, die naar het laatst kwartier gaat,
of een gelaat, omgord door walm en vlam?
Waar is Berlijn, en waar de Grenadierstraat?
-Vluchtte de jongen, toen de bende kwam?*

*Is dat zijn schim, die daar voor de rivier staat,
is dit het water, dat hem langzaam nam,
is dit de spreek, en dat de Grenadierstraat?
-Het is de Amstelstroom, 't is Amsterdam.*

*Op 't Rembrandtsplein gaan de lantarens branden,
over de daken sproeit een lichtfontein.
-Ik druk mijn nagels dieper in mijn handen.*

*De Jodenbreestraat is een diep ravijn;
ik zie mijn schaduw dansen op de wanden.
-Het is maar tien uur sporen naar Berlijn.*

(Ed. Hoornik)

OUDE WINTER

*Mijn vader brak altijd het ijs
vroeg in de winter in de tuin;
wij zochten door het bijtgat schuin
naar goudvissen in 't stilstaand grijs.*

*En als zijn stok het niet meer brak,
nam hij de schaatsen uit het vet;
de dromen van ons kinderbed*

werden als ijsbootzeilen strak.

*Wij gleden weg naar Ipendam,
soms stopt' hij even, las de kaart
en streek wat rijp wit van zijn baard.
Maar 's avonds zweeg hij in de tram.*

*Die tijd dat vader 't ijs nog brak
is een steeds wijderwordend wak.*

(E. den Text)

staand rijm
zie **mannelijk rijm**

stafrijm of Germaans rijm

De gelijkheid van beginklank, met name van de beginmedeklinker, op beklemtoonde plaatsen in het vers. Stafrijm wordt ook buiten de poëzie gebruikt. Alliteratie, Germaans rijm en beginrijm zijn synoniemen voor stafrijm. Voorbeelden zijn weer en wind, met man en muis en lief en leed. Het gaat daarbij (voornamelijk) om allitererende medeklinkers.

We spreken van stafrijm, als de enige rijmvorm die in een gedicht voorkomt alliteratie is, en dus geen eindrijm (wat assonantie is)

Bēowulf (fragment)

Vertaling uit het oud-Engels door Jan Jonk

*Hoort! De vorsten van ons volk, de Vecht-Denen,
waren vroeger maar wàt machtig -
welk een roemruchte daden verrichtten zij!
Scyld Scēfing ontnam scharen vijanden,*

*veel volksstammen vaak hun medebanken,
deed de Heruli huiveren, - hoewel hij toch eerst
arm was aangetroffen. Anders werd daardoor zijn bestaan,
goed ging het hem, hij groeide in glorie,
tot onderworpen was welke buur dan ook,*

*schatting verschuldigd was elke stam rondom
over het walvispad: wat een koning!
Later werd een zoon geboren, gezonden door God
tot steun van de staat, een sterke knaap
in de veste; hij vernam de vreselijke nooddruft,
(...)*

synecdoche

zie onder **pars pro toto**

synesthesie

beeldspraak die berust op de combinatie van indrukken van verschillende zintuigen, bijv. gezichtsindrukken /gehoorsindrukken)

groen smaakt de lente van je iris (Lucebert)

*laat ook de minnaars nog liggen en stilte
zwart tussen hun zilveren oren en ach
laat de meisjes hun veertjes nog schikken en glimlachen*

(Lucebert)

Ik hoor het licht het zonlicht pizzicato

(Hans Andreus)

Huizen slaan traag hun bittere ogen op

(Ellen Warmond)

tautologie

bepaalde stijlfiguur: een logisch gezien overbodig woord, omdat dat woord (ongeveer) hetzelfde betekent als het woord waarmee het in verbinding staat. Als een tautologie voortvloeit uit slordigheid of taalkundig onvermogen dan heeft die geen functie en is dus fout, een stijlfout. Veel staande uitdrukkingen zijn tautologisch, bijv. wikken en wegen, heg noch steg, bepaakt en bezakt etc. Zie ook onder pleonasme.

*Hij sprak en zeide
In 't zaal zich wendend:
Voorwel, o moeder
Nooit keer ik weer...*

(Geerten Gossaert)

En aan de verste grens dier ruimt rees daar het reuzige silhouet der Byzantijnse kathedraal wonderlijk en vreemd, met zijn moskeevormen en grillige spitsen.

(Jacobus van Looy)

terzet

3-regelige strofe; zie ook bij terzine.

terzine

strofe van 3 regels in een Italiaans sonnet; bij een lang gedicht, opgebouwd uit drieregelige strofen noemen we deze strofen **terzetten**.

thema

dat waar het literaire werk wezenlijk over gaat; het thema moet in één zinsdeel, bestaande uit een kernwoord en bepalingen kunnen worden weergegeven.

Een voorbeeld: 'Een leeg huis' van Marga Minco gaat over een jonge joodse vrouw die na de bevrijding wordt geconfronteerd met de leegte van het bestaan, daar zij van haar familie de enige overlevende is. Zij en een lotgenote van

haar staan voor het probleem verder te moeten leven in een wereld die voor hen voorgoed veranderd is. Haar vriendin blijkt uiteindelijk t.o. de problemen niet opgewassen en pleegt zelfmoord. Dat is in het kort de inhoud.

Je zou het thema aldus kunnen omschrijven: de problematiek van joden die de oorlog hebben overleefd. (Maar natuurlijk valt de thematiek ook enigszins anders te omschrijven; uiteindelijk bepaalt elke lezer zelf wat hij de essentie van een literair werk vindt.)

toppenvers

een gedicht dat niet metrisch is, geen vast aantal lettergrepen per versregel heeft, maar wél een vast aantal (meestal 3 of 4) beklemtoonde lettergrepen per versregel. Deze lettergrepen zijn niet, zoals bij een metrisch vers, gelijkmatig verdeeld.

*De eenzame zwarte boot
vaart in het holst van den nacht
door een duisternis, woest en groot,
den dood, den dood tegemoet*

*ik lig diep in het kreunende ruim,
koud en beangst en alleen
en ik ween om het heldere land,
dat achter den einder verdween
en ik ween om het duistere land,
dat flauw aan den einder verscheen.*

(H.Marsman)

trochee (trocheus)

bepaalde versvoet, bestaande uit resp. een beklemtoonde en een onbeklemtoonde lettergreep

*Uit de lichteloze afgrond,
Waar mijn voet de bodem vademt
Stijg ik naar de diepe dalen,
Waar het hart der golven ademt.*

(P.C.Boutens)

*Altijd is Kortjakje ziek,
Midden in de week maar zondags niet*

understatement

bepaalde stijlfiguur: een opzettelijke afzwakking, dus net als een eufemisme een verzachtend woord of een verzachtende uitdrukking.

Een eufemisme is 'serieus' en wordt gebruikt om tactische redenen of terwille van het 'fatsoen'. Een understatement is minder serieus, is te beschouwen als een grappig eufemisme. Het doel van het understatement is door een originele formulering te verbazen en/of te vermaken. Vandaar dat humoristen veel gebruik maken van het understatement.

EEN PAAR HUIZEN VERDER

*'s Nachts tussen flatsilhouetten glanst
en gonst zacht het abattoir.
Je kunt het vee dan horen roepen -*

*Maar na een week is dat gewoon, en zelfs
de mannen met messen en
bebloede schorten als een vlag*

*worden vriendelijke medeburgers
vaak goed voor een vuurtje.*

(Hans Vlek)

(Dat 'roepen' is een mooi voorbeeld van understatement: bedoeld wordt natuurlijk 'krijsen', 'brullen' van doodsangst. De woordkeus 'roepen' is bewust misleidend.: de lezer moet de dichter a.h.w. corrigeren, kritisch lezen.)

Wij schreven 1942. Nederland was door de Duitsers bezet. (Voor mijn eventuele jonge lezers: de Duitsers waren vijf jaar hier zonder dat we ze echt hadden geïnviteerd.

(Simon Carmiggelt)!

verspringend rijm

bepaald rijmschema a b c a b c

zie bijvoorbeeld het sextet van het sonnet 'Mont Ventoux' van Jan Kal dat is afgedrukt op pagina 3

versregel

regel van een gedicht. Basiseenheid van het gedicht.

versoet

metrische eenheid, bestaande uit 2 lettergrepen (**jambe** of **trochee**) of uit drie lettergrepen (**anapest**, **dactylus** of **amfibrachys**)

Een metrische versregel die uit tien lettergrepen bestaat, heeft dus 5 versoeten: 5 jamben of 5 trocheeën.

Een versregel bestaande uit 6 jamben (dus 6 jambische versoeten) heet een **alexandrijn**.

verzwijging

zie onder **aposiopese**

volksballade

een langer strofisch gedicht, eenvoudig van taalgebruik en romantisch van inhoud.

Kenmerken van de volksballade:

- de lezer wordt ineens midden in de handeling geplaatst;
- het verhaal gaat sprongsgewijs vooruit;
- details worden verwaarloosd;
- tijd en plaats der handeling worden zelden vermeld;
- er komen veel herhalingen in voor.

Bekend zijn de anonieme middeleeuwse volksballaden als '*Het daghet in den oosten*' en '*Het lied van heer Halewijn*'. In de Romantiek (4^e kwart 18^e en eerste helft 19^e - eeuw) werden ook veel balladen geschreven, o.a. door Goethe, Heine en de Nederlandse dichter Bilderdijk.

volrijm

de beklemtoonde klinkers plus de daarop volgende medeklinkers rijmen op elkaar: deur/geur; komen/dromen. Volrijm kan worden onderverdeeld in **mannelijk**, **rijm**, **vrouwelijk rijm** en **glijdend rijm**.

voorrijm

(vol)rijm aan het begin van twee opeenvolgende versregels.

*Ruisende wanden, en schittrende zalen,
Bruisende bekers en ramlende schalen,*

*Blinkende toortsen in flonkrend kristal,
Klinkende kelken en jubelgeschal!
Schaatrende buien van lachen en zingen,
Klaatrende stromen en kurken aan 't springen;*

(P.A. de Génestet)

vrij vers

zie onder **dynamisch vers**

vrouwelijk rijm

bepaald soort rijm; de beklemtoonde lettergreep en de volgende onbeklemtoonde lettergreep van een woord rijmen op die van een ander woord.

woordspeling

bepaalde stijlfiguur; een woord of een uitdrukking wordt opzettelijk zo gebruikt dat er sprake is van dubbelzinnigheid. (zie ook: **ambigüiteit**) Vaak berust de woordspeling op de mogelijkheid het woord of de uitdrukking zowel letterlijk als figuurlijk op te vatten.

*De taal der vogels is vol gevleugelde woorden.
Weinigen kunnen hun kraaiënpoten lezen.*

(Bert Voeten)

Ofschoon je een speelzaal bezoekt om je daar te laten uitschudden, kom je er niet zo maar binnen. Sportieve kleding is verboden. De das die ze je om willen doen, moet je in de hal al dragen' (Simon Carmiggelt)

Daar wil ik mee zeggen, vrienden, dat ik mij min of meer schuldig maak aan een vrij veel voorkomend menselijk euvel, namelijk de tweeslachtigheid. Is de tweeslachtigheid een onoverkomelijk euvel? Welnee! Wij mogen dit euvel zien als een vluchteuvel.

(Toon Hermans)

Soms is de **ambigüiteit** wat meer verborgen. De dichter Lucebert is befaamd om zijn woordspelingen. Zo dicht hij (het begin van zijn gedicht 'De school der poëzie'):

*Ik ben geen lieflijke dichter
Ik ben de schielijke oplichter
Der liefde., zie onder haar de haat
En daarop een kaaklende daad.*

Het woord 'oplichter' is hier ambigu: het betekent hier zowel iemand die iets optilt als iemand die iets helder maakt: de 'ik' tilt de liefde op (en ziet onder die liefde de haat zitten) én de ik laat zijn licht schijnen op de liefde, zegt wat hij ervan vindt. Dan is er nog een derde betekenis: oplichter als bedrieger. Die betekenis lijkt nu juist niet mee te spelen.... Het lezen van dit soort poëzie met zijn dubbelzinnigheden is voor veel lezers te vermoeiend, terwijl anderen er juist een uitdaging in zien het gedicht te 'decoderen'...

zelfcorrectie

bepaalde stijlfiguur: een opzettelijk verkeerd gebruikt woord of een opzettelijk verkeerd geformuleerde gedachte wordt daarna onmiddellijk verbeterd.

Wil Stern gouverneur-generaal worden? Hij is er verwaand genoeg toe... om het te willen, meen ik. (Multatuli)

*Hij aarzelt, -neen, hij aarzelt niet, -
tenminste niet heel lang: -*

*'t Verloorne zoeken dat 's geen werk
Voor zonen van den zang!*

(Piet Paaltjens)

zeugma

bepaalde stijlfiguur: hetzelfde woord wordt grammaticaal verbonden met twee andere woorden in verschillende betekenissen. In wezen is er sprake van een foutieve samentrekking.

Hier zet men koffie en over.

*Zij verstrikte mij niettemin
in Petten
en in het nette.*

(Erik van der Steen)

(De samentrekking is in het laatste voorbeeld wel érg overtrokken: iemand in zijn (haar) netten verstrikken, iemand in Petten in zijn netten verstrikken, iemand op een nette manier (in het nette) verstrikken in zijn netten.)

Hier zet met af en over.

Termenlijst 5havo en 6vwo voor het schoolexamen poëzieanalyse.
De met een * aangeduide termen gelden **niet voor 5havo**.

Beeldspraak

- A. *Allegorie
- B. Asyndetische vergelijking (Verg. zonder voegwoord)
- C. *Homerische vergelijking
- D. Metafoor
- E. Metonymia
- F. Personificatie
- G. Symbool
- H. *Synesthesie
- I. Vergelijking met als
- K. Vergelijking met van

- g. gebroken rijm
- h. gekruist rijm
- i. gepaard rijm
- j. glijdend eindrijm
- k. halfrijm
- l. mannelijk eindrijm
- m. middenrijm
- n. oogrijm
- o. omarmend rijm
- p. *rijk rijm (*rime riche)
- q. slagrijm
- r. verspringend rijm
- s. vrouwelijk eindrijm

Stijlfiguren

- 1. Antithese
- 2. Asymmetrie
- 3. *Apokoinou
- 4. *Chiasme / kruisstelling
- 5. Climax of anticlimax
- 6. *Distanzstellung
- 7. Ellips
- 8. Enumeratie / opsomming (*asyndeton / *polysyndeton)
- 9. Eufemisme
- 10. Exclamatie
- 11. Herhaling (repetitio)
- 12. Hyperbool
- 13. Inversie
- 14. Ironie
- 15. *Kruisstelling (chiasme)
- 16. *Litotes
- 17. Parallellisme
- 18. Paradox
- 19. Pleonasme
- 20. *Prolepsis
- 21. *Proteron husteron
- 22. Repetitio (herhaling)
- 23. Retorische vraag
- 24. Tautologie
- 25. Understatement
- 26. Woordspeling
- 27. *Zelfcorrectie

Vers

- I chûte (volta / wending)
- II distichon
- III enjambement
- IV Italiaans sonnet
Petrarca-sonnet
- V kwatrijn
- VI sextet
- VII Shakespeare-sonnet
- VIII sonnet
- IX strofe
- X terzet
- XI terzine
- XII vers(regel)
- XIII volta (chûte / wending)

Metrum / Ritme

- i. *alexandrijn
- ii. amfibrachys
- iii. anapest
- iv. antimetrie
- v. dactylus
- vi. elisie
- vii. *epenthesis
- viii. jambe
- ix. metrum
- x. metrisch
- xi. scanderen
- xii. trochee
- xiii. versvoet

Rijm

- a. *acconsonantie
- b. alliteratie
- c. assonantie
- d. binnenrijm
- e. dubbelrijm
- f. eindrijm